

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2023.18.292458>

УДК 94(477) "1863/1864"

ODESA HIGH SCHOOL STUDENTS AND THE JANUARY UPRISING OF 1863-1864:
MATERIALS OF ONE CRIMINAL CASE***Olena Bachynska**

DSc (History), Professor
 Odesa I. I. Mechnikov National University
 2, Dvoryanska Str., Odesa, 65082, Ukraine
 ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-0496-5742>
 E-mail: Olena_an@ukr.net

Citation: Bachynska, O. (2023). Odesa high school students and the January Uprising of 1863 – 1864: materials of one criminal case. *Chornomors'ka mynuvshyna: notes of the Department of the history of Cossacks in the South of Ukraine* / V. A. Smolij, ed. Odesa, vol. 18, pp. 183 – 193.

Submitted: 21. 11. 2023

Annotation

The article proposes for the first time the publication of the documents of one criminal case, which reveal the impact of the events of the January Uprising of 1863 – 1864 on the students of the private men's gymnasium in Odessa. It was found out that the students of the gymnasium discussed and worried about the events of the uprising in Poland and even dreamed of joining the Polish units. Youthful dreams and other life events led to the suicide of one of the students. The published documents help reveal the everyday life of high school students and the history of a particular educational institution. A circle of Polish families cheering on their children's actions is also shown. The attitude of the Russian administration towards students of Polish origin was noted.

Key words: January Uprising, Odesa, private gymnasium, education, students, everyday life.

ОДЕСЬКІ ГІМНАЗИСТИ ТА СІЧНЕВЕ ПОВСТАННЯ 1863-1864 РР.:
МАТЕРІАЛИ ОДНІЄЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ**Олена Бачинська**

Доктор історичних наук, професор
 Одеський національний університет
 імені І. І. Мечникова
 Вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082,
 Україна
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0496-5742>
 E-mail: Olena_an@ukr.net

Цитування: Бачинська О. Одеські гімназисти та Січневе повстання 1863 – 1864 рр.: матеріали однієї кримінальної справи. *Чорноморська минувшина: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць/ за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2023. Вип. 18. С. 183 – 193.*

Отримано: 21.11.2023

Анотація

В статті вперше запропоновано публікацію документів однієї кримінальної справи, які розкривають вплив подій Січневого повстання 1863 – 1864 рр. на учнів приватної чоловічої гімназії Одеси. З'ясовано, що учні гімназії обговорювали та переймалися подіями повстання в Польщі і навіть мріяли приєднатися до польських загонів. Юнацькі мрії та інші події життя призвели до самогубства одного з учнів. Документи, що публікуються, допомагають розкрити побутове життя гімназистів та історію окремого навчального закладу. Показано також коло польських родин, які вболівали за вчинки своїх дітей. Відзначено ставлення російської адміністрації до учнів польського походження.

Ключеві слова: Січневе повстання, Одеса, приватна гімназія, освіта, учні, побутове життя.

* Матеріали для публікації зібрані в рамках програми і за підтримки "Badaj na Ukrainie" Центру діалогу імені Юліуша Мерошевського.

Час здобуття освіти є важливим періодом становлення для кожної людини. Особливим є період навчання у школі, гімназії або училищі, коли відбувається не лише засвоєння знань з конкретних предметів, але й соціалізація дитини, пізнання нею світу у різних його проявах.

Більшість середніх закладів освіти Одеси другої половини XIX ст. були чоловічими. В них навчались хлопці віком від 9–10 до 17–18 років, різних соціальних станів, етнічного походження та конфесійної належності. Враховуючи, що друга половина XIX ст. була насичена подіями, пов'язаними з національним відродженням, і підлітки активно реагували на ці суспільні процеси. Вони спостерігали їх у місті, чули розмови в родині та обговорювали з друзями. Серед таких процесів важливого значення набув польський національно-визвольний рух. Він охопив різні виміри суспільно-політичного життя українських земель, що входили до Російської та Австро-Угорської імперій у XIX ст. Січневе повстання 1863 – 1864 рр. висвітлювалось як в польській, так і в українській історіографії, в ній досліджувались різні виміри повстання. Літератури, що присвячена ролі південноукраїнських земель у польському національно-визвольному русі другої половини XIX ст., обмаль. В даній публікації ми торкнемося впливів польського національного руху в цілому та Січневого повстання 1863 – 1864 рр. зокрема, на думки та поведінку гімназистів в Одесі. Основним джерелом для даної публікації стали матеріали однієї кримінальної справи, що була відкрита через самогубство одного з учнів Одеської приватної гімназії. Справа зберігається в Державному архіві Одеської області, у фонді «Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора» під назвою «Листування з командуючим Одеським військовим округом про самогубство Варфоломія Бодаревського та гімназистів Каньського* та Турського, звинувачених у співчутті польському революційному рухові та в організації втечі до Польщі», має 275 аркушів. Вона була відкрита 2 січня і завершена 9 жовтня 1864 р., але містить документи датовані 1869 р. [1]. До загальної характеристики атмосфери в місті та гімназії залучені й інші документальні матеріали, які вводяться до наукового обігу вперше.

Початок Січневого повстання 1863 – 1864 рр. відбився і на півдні сучасних українських земель. Керівники Одеси та генерал-губернаторства чудово розуміли переваги міста для розповсюдження польського руху. Так, одеський градоначальник барон І. О. Веліо писав, що “було б дивним припускати, що поляки, які проживають в Одесі у значній кількості, залишаться байдужими до загального руху та, що польський народний уряд, у відомому та виправданому вже в реальності бажанні його схвилювати Західний та Південний край Росії, не звернув уваги на Одесу, що користується зручним та легким сполученням із-за кордоном, і особливо з Туреччиною, що є одним з центрів, де зосереджуються матеріальні сили повстанців. Навряд чи якимсь інше місто є кращим пунктом розповсюдження та підтримки революційної пропаганди й неодноразовий приїзд з Туреччини до Одеси підозрілих осіб підтверджує цю думку. Обґрунтованість підозр щодо поляків, які живуть в Одесі, доводиться частково вже тими даними, що стали приводом для обшуків” [3, арк. 53зв.-54].

Вже у січні 1863 р. була відкрита справа про наявність в Одесі таємної “польської революційної партії” [3]. По цій справі проходили представники польського походження, які начебто належали до цієї таємної організації – дворянин Павло Шеміот, Олександр Михайловський, студент Станіслав Голуб, вдова Текля Козіна, дворянин Ромуальд Верницький, вагстемпельмейстер Войчинський, господарі

* В тексті зустрічається вживання прізвища «Каньський» і «Канський».

книжних магазинів купці Грабовський та Берендт й інші. Обшуки у більшості цих осіб не виявили нічого підозрілого. Заарештовані були лише Голуб, Шеміот та Войчинський – вони вважались головними керівниками “польської партії”, у них знайшли заборонені газети, книги, листи польською мовою, портрети керівників польського руху, звернення до російських офіцерів від Центрального Комітету у Варшаві [3]. Після проведення довготривалої перевірки та перехресних допитів, зібрання свідчень, поліція не змогла довести наявність такої організації, бо заарештовані представники усе заперечували [6]. Відзначимо, що в цій справі фігурував і представник молодого покоління – учень Рішельєвського ліцею Франц Верницький, син згаданого вище Верницького. Одночасно з представниками зазначеного відділення нагляду поліції підлягали родини поляків, які проживали в Одесі тимчасово – 68 родин, серед яких граф Генрих Грохольський з Вінницького повіту, граф Микола Тишкевич з Подільської губернії, поміщик Станіслав Собанський з родиною з Брацлавського повіту, дворянин Еразм Кульчицький з Балти, поміщиця Ядвіга Маньковська з Подільської губернії [3, арк. 55-58зв.]. Під нагляд поліції потрапили і представники освітньої сфери, зокрема вчитель Одеської 2-ї гімназії колезький асесор Михайло Аніскевич за зв'язки з особами, що входили до таємного товариства в Катеринославі, а також учні та студенти з інших навчальних закладів, які проживали в Одесі: студенти Немирівської гімназії дворяни Октавіан Вехельський та Ксаверій Заграйський, студент Київського університету Леонард Каліоновський, студент Станіслав Попель з Києва [3, арк. 39, 55-58зв.].

У листопаді 1863 р. із Одеси був відправлений лист зі світлинами невідомої особи в костюмі повстанця. Розшук цієї особи не дав результатів, але встановив, що зроблені світлини були в Одесі у фотографа Кароля Юзефа (Йосипа) Мигурського. Він був знаний своїми світлинами портів Одеси та Аккермана (тепер Білгород-Дністровський). Відомо, що в 1863 р. фотограф читав лекції з фотографічної справи в своїй *Alma mater* – Рішельєвському ліцеї [7]. Поляк за походженням, К. Мигурський, став фігурантом не лише вищезазначеного інциденту зі світлинами невідомих осіб у костюмах повстанців, а звинувачувався у тому, що у нього відбувались зібрання, що сприяли організації “польському руху” в Одесі [3, арк. 71]. Знайомство з фотографом Мигурським мали і фігуранти нашої кримінальної справи – учні Одеської приватної чоловічої гімназії [1, арк. 101]. Отже, події Січневого повстання захопили не лише доросле польське населення, але й підлітків, які навчались в освітніх закладах міста. Це не дивно, адже одним з наслідків Листопадового та Січневого повстань, було те, що здобувати освіту діти польських діячів стали в Одесі. В грудні 1863 – січні 1864 рр. одеська поліція розслідувала справу про самогубство сина титулярного радника Варфоломія Бодаревського 13 років [1, арк. 1-10 зв.]. Справа виявилась досить гучною, її розслідуванням займалася слідча комісія: безпосередньо офіцер при командуючому Одеським військовим округом полковник Є. Гангардт, радник корпусу жандармів майор Янов та депутат від навчального округу інспектор казенних училищ князь Добіжа. Контролював справу новоросійський та бессарабський генерал-губернатор. Проведений відразу після самогубства обшук виявив передсмертну записку Варфоломія Бодаревського, а подальше слідство з'ясувало, що Бодаревський з двома друзями, такими самими як і він вихованцями Одеської приватної чоловічої гімназії – Конрадом Каньським та Каспером Турським планували втекти в Польщу до повстанців. Їхні плани не могли здійснитися, адже вони не мали грошей, відповідних зв'язків і були ще підлітками. Під час розпитувань Каньський відзначив, що Бодаревський під час розмов про польські справи проявив як українець (у тексті –

малорос) співчуття до поляків [1, арк.14, 29] (див. документ № 3). Ці два учня вже проявили в минулому своє ставлення до польського руху. Один із хлопців Каспер Турський навчався до Одеської гімназії в Немирівській, але був звільнений за співчуття та можливу участь у демонстраційній панахиді за вбитими у Листопадовому повстанні поляками, що відбувалась у місцевому костьолі. Інший – Каспер Турський мав спробу втекти до Польщі до повстанців влітку 1863 р., але був затриманий поліцією поблизу селища Янівка, неподалік якого проживав його батько.

Письмові свідчення були зібрані в учнів гімназії – Володимира Токарева (15 років), Павла Пашкова (19 років), Бориса Еланського (17 років), Дмитра Якуніна (16 років), знайомого батька К. Турського із с. Северинівка – Антона Ольшевського (18 років), який декілька разів відвідував Турського у гімназії (див. документ № 2). Слідство встановило, що Конрад, Каспер та Варфоломій поділилися планами та мріями втекти до польських повстанців зі своїми однокласниками. Вони пояснили, що для цього потрібні кошти і пропонували дістати їх у батьків. 23 грудня 1863 р. на Соборній площі друзі показали однокласникам два кишенькових пістолети, з яких планували тренуватися у стрільбі. Згодом один з пістолетів зник і з нього здійснив самогубство Варфоломій Бодаревський.

Свідчення учнів гімназії не допомогли комісії розібратися в причинах самогубства Варфоломія Бодаревського. Слідча комісія розглядала декілька версій, серед яких крадіжка грошей у брата й усвідомлення свого ганебного вчинку та кохання без відповіді до Амалії Соколовської. У висновках була зазначена саме перша причина (див. документ № 1).

Матеріали справи дають можливість схарактеризувати побутове життя учнів приватної гімназії та польських родин, адже поліція при проведенні слідства допитувала усіх членів родини та однокласників Варфоломія Бодаревського. Зокрема, стало відомо, що його найблищі друзі Конрад Каньський та Каспер Турський до цієї приватної гімназії знаходились на пансіоні у титулярного радника, вчителя Одеського Інституту шляхетних дівчат П. Л. Стародубцева. Пізніше відкрилась приватна гімназія, куди друзі поступили. П. Л. Стародубцев працював в цій гімназії вчителем та економом. Це була гімназія Костянтина Ставилло (Ставилла), яку він відкрив разом з братом П. Стародубцева – Феодосієм. Гімназія користувалась значною популярністю серед одеситів. Припускаємо, що в ній викладали історію Л. А. Смоленський (голова Української одеської громади) та музику, відомий український композитор П. І. Ніщинський. Трохи згодом тут навчалися майбутні – відомий історик Микола Аркас, оперний співак Іван Бутенко, лонжинський губернатор (у Царстві Польському) Семен Папудогло та інші.

Серед матеріалів справи листування польською та російською мовами Конрада Каньського з батьками та братом, друзями та учителем гімназії П. Л. Стародубцевим. Батько Конрада був дуже схвильований арештом сина і звернувся з листом до генерал-губернатора, в якому писав, що дізнався про арешт Конрада “за вчинок, що має політичний характер, але якщо вчинок його є лише захоплення молодої недосвідченої голови, то він просить пробачити хлопця, який може ще бути корисним громадянином” [1, арк.18]. Батьки хлопця активно з ним листувались та переймались його навчанням, життям та долею. В одному з листів брата Владислава та батька йдеться про те, що вони задоволені його переїздом в Одесу і мали передати йому нову одягу, адже в цій гімназії формених костюмів не існувало. Таких листів чимало і до одного з них прикладає світлина жінки, ймовірно матері Конрада. В цьому листі йшлося: *«Коханий Конрасю! Напевно не шкодуєш того, що виїхав до Одеси, бо ти б марно*

Ймовірно, світлина матері
Конрада Канського

час витрачав, а [там] тепер найлегше про це перейматись, бо при найкращих намірах, залишаючись вдома, ви б не мали змоги відвідати (відвезти? – О. Б.) цю Корнелію, яку тепер ти можеш мати (можливо поруч – О. Б.), якщо залишаючись [частина аркуша пошкоджена]. Тож з усіма деталями повідомляй про своє життя та діяльність, оскільки це вимога Коханого Папи. – Сам до тебе не пише через свої звичайні великі справи, а про що він просив – доповнючи що це Його прохання із справжнім задоволенням обіймаю Тебе, сердечно люблячий брат Владислав.

P.S. Костюм ще не зробили, позаяк при сьогоднішній ситуації навіть це важко було зробити.

Я Тебе сердечно цілую та прошу щоб до нас принаймні що два тижні писав. Костюму тобі не зробили, бо я впродовж місяця мав великий клопіт, також не міг навіть на хвилину про це подумати як вже [...] жив і як тільки Лейба зробить одразу Тобі надішлю. – [...] [...] Лисаковському коли буде зручно Тобі відповісти. Кланяюсь.

[...] – [...] Тебе раз цілую. Люблячий Тебе [...] [...].

14 жовтня 1863 року. Мама здорова, не пише, бо вже лягла. А я сьогодні хочу [...], лист [...]»* [1, арк. 86-86зв.].

Справа завершилась переведенням на навчання К. Канського до Катеринославської, а К. Турського – до Харківської гімназій під нагляд поліції [1, арк. 15-15зв.]. З подальшого життя Конрада Канського відомо, що він так і не вступив до Катеринославської гімназії, не склавши іспити. Його батько просив перевести сина до Москви, щоб підготувати його до вступу в університет. Проте в цьому було відмовлено через неприйнятну образливу поведінку Конрада по відношенню до вихователя Катеринославської гімназії. Через декілька років Конрад одружився і почав займатися підприємницькою діяльністю.

Збільшення учнів польського походження турбувало керівництво одеських ліцеїв, гімназій та училищ. На нашу думку, збільшення таких учнів було цілком природним через репресивні заходи та заборони, що були накладені на польські родини після Листопадового та Січневого повстань, а саме в обмеженні проживати і навчатися на територіях польських та правобережних губерній. Директори Одеських навчальних закладів мали складати списки учнів польського походження за розпорядженням генерал-губернатора. Директор Одеського комерційного училища у 1866 р. наводив конкретні причини за якими учні польського походження мають

* «Kochany Konrasiu! Zapewnie nie żałujesz tego żeś wyjechał do Odessy, bo byłbyś daremnie czas tracił, a [tam] najłatwiej teraz ci się przejmować, bo przy najlepszych chęciach zostając w domu nie o mógłbyś odwieść...ć tej Kornelii, jaką teraz mieć możesz zostając w zan[...]]. Donieś więc o najmniejszych szczegółach swego życia i zajęcia gdyż to jest żądaniem Kochanego Papy. – Sam do Ciebie nie pisze z powodu zwykłych wielkich zajęć a co mnie prosił - dopełniając że Jego żądanie z prawdziwą przyjemnością ściskam Cię serdecznie jako szczerze kochający /brat Władysław

P.S. Garniturę jeszcze nie zrobili, gdyż przy terażniejszych okolicznościach nawet to utrudnione było. Przewiń

Ja Cię całuję serdecznie I proszę Ciebie abyś do nas przynajmniej co dwa tygodnie pisał. Garniturę Ci nie zrobili bo ja miałem przez cały miesiąc ogromny Ambaras, tak że nie mogłem nawet [...] o tem pomyśleć ale już [...] żył i jak tylko Leyba zrobi zaraz Ci wyszłę. – [...] [...] Łyżahowskiemu gdy będziesz miał zręczność Cię widzieć. Kłaniam się [...] – [...] cię raz całuję. Kochający Cię [...], [...]. 14 Pazdz 1863 rok» (Висловлюємо щире подяку за допомогу у розшифруванні та перекладі рукопису даного листа Валентині Гродецькій).

переваги над іншими, а тому і можливості без іспитів бути зарахованими, зокрема до цього закладу. Він пропонував вжити заходів щодо зменшення учнів польського походження при прийомі на навчання [5, арк. 3-5].

Отже, події та впливи Січневого повстання 1863 – 1864 рр. прямо відбивались на житті та діяльності польської громади Одеси, на навчанні та повсякденні одеських гімназистів.

Пропонуємо до уваги окремі документи наведеної вище справи – висновки комісії, що проводила слідство, свідчення Конрада Каньського та Каспера Турського.

Запропоновані нижче документи публікуються вперше, популярним методом, зі збереженням мовних, граматичних та стилістичних особливостей оригіналу (в тому числі граматичних помилок). Старі кириличні літери “і” та “ѣ” замінені відповідними літерами “и” та “е”. Твердий знак в кінці слів опущений. Непрочитані слова позначені трьома крапками у квадратних дужках. Публікація здійснюється мовою оригіналу.

Документи:

Документ №1. Коротка записка із слідчої справи. 20 січня 1864 р. (Оригінал, рукопис).

Краткая записка из следственного дела о воспитанниках частной мужской гимназии в Одессе: Каспере Турском и Конраде Каньском, произведенного по предписанию г. новороссийского и бессарабского генерал-губернатора от 2 января 1854 года за № 4, состоящим при его Высокопревосходительстве полковником Гангардтом совместно с корпуса жандармов майором Яновым, при депутате от учебного округа, инспекторе казенных училищ князе Добиже, а также из дела произведенного 1-частью Одесской полиции о самоубийстве воспитанника той же гимназии Варфоломея Бодаревского.

31 декабря 1863 года Варфоломей Бодаревский застрелился из карманного пистолета, в комнате брата своего Германа, в доме их отца Тит. Сов. Корнея Бодаревского, во время их семейного обеда. Услышав звук от выстрела и стон, служанка тотчас уведомила о том семейство, и Бодаревские войдя в комнату Гермогена, нашли Варфоломея еще в живых. Он просил помощи и воды, но о причине самоубийства не сказал и вскоре умер в присутствии призванного медика. Возле застрелившегося был пистолет и запечатанная записка карандашом// Каньскому и Турскому со словами: «мы навряд-ли больше когда-нибудь увидимся, поезжайте вы сами». Из числа бумаг его и вещей которые пристав Биязи не осматривал, потому что считал Варфоломея Бодаревского в гостях у брата, Бодаревского представили письмо карандашом Каньского к Варфоломею с упреками, что ради удовольствий забывает свои обязанности к пользам общества и приглашает придти по данному слову, угрожая выражением «пропадешь» и поручая прочесть письмо Токареву, с замечанием что если не исполнит того что обещал, то будет крепко жалеть. В тоже время Гермоген Бодаревский рассказывал наедине прибывшему в дом директору частной гимназии Ставилле, что Варфоломей незадолго украл у него деньги из портмане и нехотел сознаваться даже перед смертью, показывал и читал записку карандашом найденную им при покойнике следующего содержания: «меня обвиняют в воровстве. Безчестному человеку не следует жить среди честного семейства. Деньги я невз./: Эти слова перечеркнуты:/ Бог свидетель взял-ли я их или нет». Гермоген просил Ставилли не говорить никому, так как это безчестно для семейства и не могло быть причиною самоубийства. Но Ставилла в тот же день рассказал это членам гимназии, а на другой день объявил попечителю учебного округа, который доложил о том г. генерал-губернатору. Бодаревские не предъявили эту записку частному приставу, умолчали о случаи пропажи денег и даже письменно отвечали что не знают о причинах самоубийства и что упоминаемой записки не было. Только в присутствии следственной комиссии, 12 января Гермоген Бодаревский показал, что действительно 28 декабря у него пропали 53 руб. в похищении которых Варфоломей ему не признался и что быть может

показывал эту записку Ставилле, но от душевного расстройства и огорчения не помнит где ее взял, куда девал и что говорил Ставилле.

Накануне т.е. 30 декабря, воспитаники Пашков и Каньский видели у Варфоломея Бодаревского 30 руб., но откуда он взял их, а также истратил ли их, или кому отдал, или же они были при нем и кем либо взяты, осталось неизвестным.

По поводу записки Бодаревского Каньскому и Турскому и письма Каньского, эти последние жившие в гимназии, были 31 декабря спрашиваемы учителем Стародубцевым, который взял из кармана // Каньского два письма, одно к Стародубцеву, а другое к родителям своим. В этих письмах он изъяснял, что должен лишиться себя жизни, потому что не мог ужиться с товарищами. В показании же 10 января он пояснил, что за месяц до Рождества он был сильно огорчен несправедливым обращением с ним братом Стародубцева и неприятностями от товарищей; что под влиянием этих огорчений он написал что убьет себя; но когда пыл прошел почти забыл о письмах оставшихся в столе; при обыске же его бумаг, эти письма он положил в карман, и по требованию Стародубцева сам их ему отдал.

Каньский и Турский объявили, что 31^{-го} декабря Бодаревский обедал с ними, разговаривал просто и собирался на бал в биржу. Ночью Каньский и Турский арестованы и у Каньского взяты письма семейного содержания.

В тоже время был слух, что к Турскому приходил в гимназию молодой поляк, студент Киевского университета Ольшевский и что Каньский, Турский, Пашков и Бодаревский ходили на кладбище, где буд-то какой-то ксенз приводил их к присяге на участие в польском возмущении.

На первом допросе 1^{-го} января, Турский показал, что говорил с Каньским о несбыточном поступлении в повстанцы и Бода//ревский согласился идти с ними; но когда стали говорить серьезнее, то этот колебался; что Токареву ничего не говорил и денег доставать не обещал; что на кладбище ходили единственно для прогулки; Студент же Ольшевский два раза приходил к нему в гимназию как знакомый по жительству в м. Севериновке вблизи имения отца Турского.

Каньский показал, что Бодаревский при разговоре о польских делах заявил как малоросс сочувствие к полякам и обещал достать сколько можно денег; что Турский и Токарев тоже обещали денег, но никто не дал, хотя он 30 декабря просил виденные им у Бодаревского 30 руб., с которым условился ехать на бал в биржу 31 декабря. Что имел мысль собирать от товарищей деньги, но как и кому их отправить не знал; что на кладбище ходили в четвером только погулять. Ольшевского же знал в гимназии как соседа Турского. В письме Бодаревскому писанном до Рождества упрекал его в том что не исполняет обещания дать денег и хотел напугать его, так как прежде говорил, что если не достанет денег, то ему Каньскому достанется от комитета; но где этот существует не знает.

Воспитаник Владимир Токарев /:15 лет:/ показал, что пред Праздниками// Рождества Каньский, Турский и Бодаревский уговаривали его уйти с ними в Польшу, говоря что там получают 80 т. руб. потом когда он отказался, то уговаривали украсть для них у отца деньги или дорогие вещи, а Турский грозил застрелить или повесить если не достанет денег, что они подговаривали товарища его Якунина дать денег; а также просили Токарева купить им два пистолета, в чем он и Эланский им отказали, но 23 декабря Каньский и Турский встретясь на Соборной площади показывали ему Токареву два пистолета говоря, что купили без него. Что не объявлял потому что боялся их, да и товарищ Пашков, которому он рассказад, что поляки его сманивают, заметил: пустяки это, брось. Что на третий день Праздника Бодаревский, Пашков, Турский и Каньский зайдя к нему приставали, чтобы шел с ними на кладбище и последние требовали дать им выигранные накануне два золотых, но он не дал и опасаясь чего-то недоброго не пошел на кладбище.

Павел Пашков /:19 лет:/ показал, что решительно не знал об умысле Каньского, Турского и Бодаревского бежать в Польшу и собирании ими денег; что видел у них какой-то счет, о котором они сказали, что это по сбору их на охоту; что он и те трое ходили на кладбище единственно для прогулки и ни с кем более // не говорили и не виделись.

Дмитро Якунин /16 лет/ показал, что в начале декабря Канский и Турский, но не Бодаревский, уговаривали его ехать с ними в Польшу повстанцем, обещая что его произведут в генералы; чтобы украсть у отца своего побольше денег и документы; но он положительно им отказал, считая все плутовскою попыткою выманить деньги. Что 31 декабря после обеда вместе в гимназии, шел с Бодаревским до его дома и заметил в нем некоторую смутность.

Борис Эланский, еврей /17 лет/ показал, что Турский и Канский просили купить им пистолеты и достать паспорта; но он просьбы их не исполнил и о сборе ими денег и намерениях их ничего не знал.

Арестованный Антон Ольшевский /18 лет/ показал, что он уроженец города Минска, по смерти отца своего остался малолетним и с того времени постоянно жил и воспитывался у дяди своего ксенза Сатковского, с начала в городе Несвиже, а с 1854 года в Симферополе и в 1862 году переехал с дядею в м. Севериновку, оттуда ездил по соседству в деревню отца Турского, потому-то быв в Одессе заходил три раза в гимназию к сыну Турского, который познакомил его с Канским // и еще каким-то воспитаником, которого фамилии не знает. О польских делах с ними не говорил и они ему не сообщали о своих намерениях. В Киеве никогда не был и ни в каком учебном заведении не воспитывался. Посвятил же себя изучению музыки. В прошлом году ездил в м. Терновку Подольской губернии и по рекомендации дяди своего был определен там ксензом Якубельским органистом при Костеле; но месяца два спустя был арестован становым за то что письменный вид его был просрочен и в тот же день освобожден на поручительство Якубельского; вскоре затем воротился в Севериновку с бумагами Гайсинского исправника здешнему становому приставу. [Поведка] этого показания не доставлена еще приставом 1-^{го} стана. Ольшевский же, не оказавшийся ни в чем виновным, освобожден по представлению комиссии.

После дальнейших расспросов и очных ставок выяснилось: 1[°]) Турский мальчик ленивый и склонный к дурного рода шалостям, в прошлом году после исключения из 1-^й и 2-^й гимназий, живя пансионером у Стародубцева, бежал с намерением пробраться в Польшу для поступления в повстанцы, но пойман вблизи деревни его отца, поступил опять к Стародубцеву потом в частную гимназию, где вместе // с Канским и Бодаревским условливался бежать в Польшу с целью поступить в какую-нибудь шайку, выманив у Токарева и Якунина деньги и паспорт; в декабре по просьбе Канского купил в магазине Бланшера /: известном под именем Ровера :/ два пистолета, которыми упражнялся в стрельбе и из которых один у него пропал впоследствии.

2[°]) Канский был уволен зимою 1862 года из Немировской гимназии за участие с прочими учениками в демонстрации совершения панахиды по убитым в Варшаве; в 1863 году отдан отцом Стародубцеву, который за беспокойный нрав, живое сочувствие к польскому движению и небрежение к учению удалял его от себя; по определению же в частную гимназию задумал бежать вместе с Турским и Бодаревским в Польшу к мятежникам, предполагая достать чужой паспорт, взять подорожную и собрать между товарищами рублей 600 собственно на поездку; по этому просил денег у Токарева и Якунина, но отрицает с негодованием буд-то подговаривал их красть у отцов. Действительно поручил Турскому купить два пистолета для упражнения в стрельбе в саду гимназии, отдал на сохранение незадолго до Рождества пульную форму и один пистолет /находящийся при деле/ Бодаревскому // который именно этим пистолетом и застрелился; а другой пропал в гимназии из стола Турского.

3[°]) Токарев мальчик болезненный и крайне ограниченный, уличен воспитаником Пашковым в несправедливой [...] ссылке, явно из детского страха ответственности за умолчание о преступных мыслях товарищей, преувеличил рассказы о деланных ему Турским угрозах смерти. Якунин тоже мальчик весьма не развитый не понимал даже значения замыслов Турского и Канского.

4[°]) Никто более из воспитаников, ни сторонних лиц посещавших Канского и Турского не знали об их затее бежать в Польшу. Из писем отца и матери Канского видно, что сын весьма огорчал их дурным поведением; они давали ему благоразумные советы и старались об исправлении его. Отец же Турского служивший издавна в России, живет в своей деревне близ Одессы в русской среде. Бодаревский почитался лучшим воспитаником частной гимназии, но в последнее время замечена в нем склонность к щегольству, театру, тогда как он не мог

удовлетворять им, ибо отец не давал ему денег, а всегда погруженный в спекуляцию, равно и два брата его, они совершенно небрегли о физическом и нравст//венном воспитании юноши.

Члены комиссии вникая в смысл разноречий воспитаников, которых возбуждали к непринужденным разговорам на очных ставках, всматриваясь в их душевные движения, проверяя кроме собственных документов и частные слухи, пришли к убеждению: во-первых, что Турский и Каньский хотя увлекли Бодаревского в сочувствии к полякам, но сомнительно чтобы оно выразилось бегством с ними к мятежникам; самоубийство же его скорее можно отнести к стыду почувствованному о похищении денег; и во 2-х, что в деле этом не было участия извне какого-либо агента польского мятежа в совращении чрез Каньского и Турского русских юношей; что наконец эти два воспитаника видимо действовавшие как легкомысленные, пустые дети, возымели намерение пристать к мятежным бандам, наслушавшись ложных суждений в польских семьях, из которых редкая не ослеплена безумным фанатизмом польского движения.

Должно прибавить, что Турский и Каньский изъявляли при допросах раскаяние и как казалось искреннее сознание нелепости их польских симпатий при жизни в русской // среде. Оба они из частной гимназии исключены и находятся под арестом в помещении Одесской жандармской команды.

Следователи: полковник Гангардт

корпуса жандармов майор Янов

Державний архів Одеської області. Ф. 1. Оп. 249. Спр. 170. Арк. 12 – 17 зв.

Документ №2. Свідчення дворянина Каспера Касперовича Турського. 1 січня 1864 р.
(Оригінал, рукопис).

1863* года 1-го января. Опрошен дворянин Каспер Касперович Турский, и показал следующее:

Звать меня Каспер Касперович Турский, от роду мне 17 лет. Вероиповедания католического, у исповеди последний раз [был] в одесской католической церкви, сын капитана в отставке, жительство постоянное в частной мужской гимназии для приготовления в университет. Отец мой Каспер Турский в своей деревне Тираспольского уезда Любавтаевке там же живет и мой старший брат Михаил, отставной офицер. Месяц тому назад у нас был разговор о незбыточном поступлении в повстанцы о одних только поляках Бодаревский изъявил свое желание также, но так как это было сказано почти можно сказать шутя, то мы с большим удовольствием приняли его желание. Спустя время мы начали более серьезнее говорить, то он говорил, что он скорее, не поедет, как поедет. Мы сказали ему, что он вполне зависит от него, но чтобы он дал честное слово, что он никому не скажет; взявши с него честное слово. В продолжении целых праздников не было и по[...] о нашем движении, как не о збыточной вещи. Этот разговор был только между Каньским мною и Бодаревским. Но с Токаревым мы не говорили. Я не давал слово доставать денег для польского движения. И даже разговора об этом не имел не с Каньским, не с Бодаревским. Тридцатого декабря хотя и виделся с Бодаревским в гимназии, не видал денег у него. Последний раз видал его в гимназии 31 числа утром, он приходил на репетицию и остался обедать. Особенного разговора не было (~~только он отправился на бал~~). Только говорил нам, что он отправляется на бал в бир[жу] и возьмет для этого на прокат фрак. Я на бал не собрался идти. Я решительно не понимаю, что [...] Бодаревский хотел выразить в прощальной его записке [...] поезжайте Вы сами. О том, что было причиною, что Бодаревский лишил себя жизни мне неизвестно. На третий день после праздников я Пашков Бодаревский и Каньский ходили на кладбище для того чтобы посмотреть, у [...] место, который должен стоять в скором времени богатый памятник для [...] Пашкова.

В гимназии нет постоянного учителя гимнастики и даже вовсе гимнастики не учат. Студент Ки[евского] университета Антон Ольшевский никогда не был.. на квартире Бодаревского, но приходил два раза.. ко мне в гимназию по знакомству, так как он живет в Севериновке в соседстве с [...] отца моего. Все это показано мною посущей[...] справедливости. Надписаному сверх строк: мы сказали ему, между и сущей верить. Дворянин Каспер Турский.

* Рік в тексті зазначений помилково, вірним є 1864 р.

Показания снимал корпуса жандармов майор Янов.

Державний архів Одеської області. Ф. 1. Оп. 249. Спр. 170. Арк. 98 – 98 зв.

Документ №3. Свідчення дворянина Конрада Фердинандовича Канського. 1 січня 1864 р. (Оригінал, рукопис).

1864 года 1-го января. Опрошен дворянин Конрад Фердинандович Канский, и показал следующее:

Звать меня Конрад Фердинандович Канский, шестнадцатый год от роду, сын дворянина, нахожусь на воспитании в Частной мужской гимназии, где имею постоянное жительство. Веры католической, у исповеди и принятии святых тайн последний раз был в Подольской губернии, Брацлавского уезда, в приходском костеле в местечке Красн[ы]. Отец мой Фердинанд Яковлевич Канский живет в Подольской губернии Брацлавского уезда в местечке Шпиков, главноуправляющи[й] этого имения, принадлежащего Свейковскому, в этом же имени, где отец мой находится 26 лет, я родился и воспитывался до 1860 года, в котором году я поступил в Немировскую гимназию; в гимназии я пробыл три года, а в сентябре 1862 года прибыл в г. Одессу и поступил п[...]о к г. Стародубцеву бывшему учителем во второй гимназии по рекомендации г. Лысаковского. Когда же учредилась Частная мужская гимназия то я в сентябре месяце 1863 года поступил туда для приготовления в Новороссийский университет, где нахожусь по настоящее время. В Одессе я имею только два дома знакомых, а именно: Лысаковских и Верницких, потому что они старые знакомые отца моего и которым я был поручен. В бытность мою у учителя Стародубцева вместе со мной были ученики: Пашков, Каспер и Степан Турские, Кондрацкий и Поплавский. В Частную мужскую гимназию поступили вместе со мною от Стародубцева: Пашков, Каспер и Степан Турские, и кроме того в гимназии я познакомился с Варфоломеем Бодаревским и Токаревым. Около месяца тому назад у меня был разговор с Бодаревским и Турским о польских делах в котором Бодаревский// и высказал свое сочувствие следующими словами: что он как малорос, любит очень поляков и желал бы хоть чем-нибудь им содействовать, на эти слова я ему ответил: что самое лучшее содействие будет в деньгах как видно, что они больше всего ими нуждаются, на это он ответил, что он готов и постарается достать сколько будет мочь; Турский также согласился на это и я тоже согласился и сказал: когда только получу деньги от отца готов ими пожертвовать, после этого мы сказали об этом и Токареву на что он согласился и обещал непременно достать; но как он любит иногда хвастаться так мы от него и не ожидали; больше об этом разговора ни с кем не было. И хотя Бодаревский, Турский и Токарев изъявили свое желание достать денег; но я от них ничего не получал, несмотря на то что Бодаревский показывал деньги, говоря, что тут тридцать рублей и что у него есть еще больше. Это было 30 декабря в гимназии в присутствии Турского Каспера и Пашкова; но когда я его отвел в сторону и спросил откуда он их достал он мне ответил: что это секрет. Когда я его спросил что бы он отдал эти деньги деньги (*так в тексті – О. Б.*) он ответил: э, батенька, теперь не отдам, а отдам после. После этого я увиделся с ним 31 числа, когда он пришел в гимназию слушать математику где и остался обедать разговор наш был о бале где он и сказал, что нанял себе фрак, купил перчатки, булавку и другие мелочи для туалета. В это время мы условились быть вместе на бале и он должен был приехать за мной, и около двух часов по полудню он ушел, сказавши досвидания и больше мы его не видели. На бал как я, так и Турский не поехали, потому что мы (его) Бодаревского ожидали, а во-вторых что он должен был привезти нам билеты. О смерти его мы узнали поздно вечером от г. Стародубцева. На сделанный мне вопрос: неизвестно ли мне, что было причиною тому, что Бодаревский лишил себя//жизни, я посправедливости должен сказать, что это мне неизвестно, об этом он мне никогда не говорил и подавал даже виду, напротив был очень весел при последнем свидании и если бы только я мог подозревать его в намерении я не допустил бы этого и объявил бы директору. Но я полагаю, что он может быть взял деньги у отца своего без его ведома и их растратил.

Предъявленная мне записка, писанная карандашом на имя Бодаревского без числа, написана мною собственноручно; которого числа я писал ее не помню, но знаю, что пред праздниками. В этой записке я упрекал его в том, что он обещал достать деньги и не исполнял

своего слова. Выражение же о том: неужели его не занимает моя будущность я поместил, чтоб напугать его, потому что если не соберу денег, то мне достанется от комитета, о котором впрочем я и не знаю, где он существует. В той же записке я просил Бодаревского сказать Токареву то, что я вчера говорил, говорил же я Бодаревскому на кануне о том, о чем и писал. В записке Бодаревского на имя мое и Турского, выражение поезжайте Вы сами_я понимаю так, что он этим хотел выразить, что бы мы поехали на бал сами, без него.

Записка Вацлава Верницкого на мое имя относиться к урокам гимнастики и есть ответ на мое к нему письмо, которым я просил его спросить согласия у отца брать мне гимнастик[у] в гимназии.

Письмо на польском языке от 27 сентября писано ко мне знакомым моим отставным офицером Конрадом Бжеским, живущим в местечке Шпиков. В этом письме он в шутку называет меня ротмисчик потому, что я также шутя называл его Полковником.//Письма некоторые на мое имя найденные у Бодаревского в ящике находились потому что когда я заболел и находился в гимназиальной больнице перед праздниками, то не желал[ла] оставлять писем в столе от которого ключ был потерян, я просил Бодаревского, чтоб их спрятал у себя. На третий день Праздников чтобы развлечься я, Пашков, Турский и Бодаревский условились пойти на кладбище чтоб посмотреть памятники и сперва зашли мы к Токареву, посидели там и приглашали его пойти с нами; но он не пошел и тогда мы отправились одни, пошли на кладбище, посмотрели памятники и возвратились все вместе в гимназию.

Со студентом Киевского университета Ольшевским я познакомился в гимназии потому случаю, что он знаком с Турским как соседи, отец Турского живет в Любовтаевке, а Ольшевский в Севериновке. Хотя была мысль собрать деньги; но как и кому их отправить мне совершенно не приходило в голову. Все это показываю по сущей справедливости и с совершенным раскаянием в том, что имел мысль о собрании от товарищей денег, тем более что это был один только порыв который я не мог даже привести в исполнении. В чем собственноручно подписываюсь Конрад Фердинандович Каньский.

Показания снимал корпуса жандармов майор Янов.

Державний архів Одеської області. Ф.1. Оп.249. Спр. 170. Арк.99-100 зв.

Джерела та література:

1. Держархів Одеської області. Ф. 1. Оп. 249. Спр.170.
2. Держархів Одеської області. Ф. 1. Оп. 249. Спр. 413.
3. Держархів Одеської області. Ф. 1. Оп. 249. Спр. 438.
4. Держархів Одеської області. Ф. 1. Оп. 249. Спр.485.
5. Держархів Одеської області. Ф. 1. Оп. 249. Спр.539.
6. *Суспільно-політичний рух на Україні в 1863-1864 рр. Ruch Społeczno-polityczny na Ukrainie w 1863 – 1864 r.:* зб. документів. Київ: Наукова думка, 1964. Т. 2. Док. № 5, 6, 10, 27, 30.
7. Loginov A, Migurski Karol Josef. *Encyclopedia of nineteenth-century photography*, red. John Hannavy, New York 2008. S. 929. URL: <http://phsc.ca/camera/wp-content/uploads/2019/07/Encyclopedia-of-19th-Century-Photography.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).

References:

1. Derzhavnyy arkhiv Odes'koyi oblasti (Ukrayina) [State Archives of the Odessa region (Ukraine)] (as follows – DAOO). F. 1. Op. 249. Spr. 170.
2. DAOO. F. 1. Op. 249. Spr. 413.
3. DAOO. F. 1. Op. 249. Spr. 438.
4. DAOO. F. 1. Op. 249. Spr.485.
5. DAOO. F. 1. Op. 249. Spr. 539.
6. *Suspilno-politychny ruch na Ukraine v 1863-1864 rr. Ruch Społeczno-polityczny na Ukrainie w 1863 – 1864 r.:* zb. dokumentiv. Kyïv, 1964. T. 2. Dok. № 5, 6, 10, 27, 30.
7. Loginov A, Migurski Karol Josef. *Encyclopedia of nineteenth-century photography*, red. John Hannavy, New York 2008. S. 929. URL: <http://phsc.ca/camera/wp-content/uploads/2019/07/Encyclopedia-of-19th-Century-Photography.pdf> (Accessed: 01.11.2023).